

Василь Бойчук

Обговорення дослідження доктора історичних наук, професора, академіка, завідувача Кафедрою українознавства, директора Інституту Східної Європи(ІСЄ) Віктора Ідзя «Українські наукові, культурні та архівні цінності в бібліотеках та архівах Москви». ©

16 квітня 2019 року в Інституті Східної Європи відбулось обговорення наукового дослідження доктора історичних наук, професора, академіка, завідувача Кафедрою українознавства, директора Інституту Східної Європи, головного редактора наукового журналу «Українознавець» Віктора Ідзя «Українські наукові, культурні та архівні цінності в бібліотеках та архівах Москви».

В обговоренні взяли участь науковці Інституту Східної Європи, завідувачі відділень Кафедри українознавства, члени редакційної ради та редколегії наукового журналу «Українознавець», офіційний рецензент, завідувач відділу «Християнська філософія» доктор філософії, професор ІСЄ Олег Огірко, Вчений секретар Вченої Ради ІСЄ, завідувач Відділу «Стародавньої історії України» Кафедри українознавства Інституту Східної Європи, кандидат історичних наук, доцент, лауреат Міжнародної премії ім. Короля Данила Галицького Вадим Артюх, завідувач відділу «Філології та журналістики» доктор філологічних наук, професор Зіновій Партико та інші...

Як наголосив під час обговорення свого наукового дослідження доктор історичних наук, професор, академік, завідувач Кафедрою Українознавства, завідувач відділу «Християнська історія», директор Інституту Східної Європи, головний редактор наукового журналу «Українознавець» Віктора Ідзя: «...Зразу після свої організації та реєстрації як державної освітньо-наукової організації в органах юстиції міста Москви в 1992 році, Український державний університету в Москві(УУМ) активно розпочав у Москві українську науково-культурну роботу. Одним і з перших науково-освітніх заходів було опрацювання української культурно-національної спадщини в Російській державній бібліотеці в Москві та архівах Російській Федерації (РФ), що сконцентровані в Москві [5, с.62-66].

В першу чергу було проаналізовано українські старожитності в Російській Державній Бібліотеці міста Москви, оскільки Російська державна бібліотека (РДБ) - в час заснування - Бібліотека Рум'янцевського Музею, з перших років свого існування комплектувалась українськими виданнями. Придбання Рум'янцевським музеєм унікальної бібліотеки видатного українського бібліофіла І.Я. Лукашевича в 1870 році зробило його власником однієї з найбагатших колекцій старовинних україно-слов'янських видань [6, с.61-62].

В наступні роки фонди РДБ регулярно поповнювались українськими виданнями, серед яких стародруки XV- XVII ст.: Острозька «Біблія» 1581 р., «Грамматика» Мелентія Смотрицького 1618 р., «Катехізіс» Лаврентія Зизанія, а також перші видання «Енеїди» І. Котляревського, «Кобзаря» Т. Шевченка, українська класична література XIX і XX ст., велика кількість видань письменників покоління українського «розстріляного безсмертя», що довгі роки знаходилась в «спецхрані», і тільки недавно стала доступна широкому колу читачів. РДБ має рідкісні періодичні видання української еміграції різних років. Серед періодичних видань багато наукових журналів з різних галузей знань, наприклад «Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка», що видавались у Львові і Нью-Йорку, починаючи з кінця XIX ст. і до середини 50-х років нашого століття, видання Академії Наук України тощо [6, с.61-62].

За часів існування Радянського Союзу РДБ (тоді Державна бібліотека ім. Леніна) отримувала обов'язковий екземпляр друкованої продукції, в тому числі і української. Так що важко знайти, якої української літератури (радянської) немає тепер в РДБ. Правда, після розпаду СРСР, українська література, власне, як і література на інших мовах, поступає в фонди РГБ епізодично, і в основному це

заслуга Українського посольства в Москві. Серед 40 000 000 видань на 240 мовах світу фондів РДБ, зараз нараховується більше 340 000 українських книг і близько 50 000 журналів.

Генеральний алфавітний каталог, генеральний систематичний каталог, а також каталог періодичних видань Українською мовою знаходиться на III поверсі корпусу "А" РДБ. Сектор літератури на мовах народів Росії і Близького Зарубіжжя розміщується в кімнаті 320 [6, с.61-62].

Самі ж фонди українською мовою часто не тільки важко доступні, але й недоступні. Як відомо, РДБ відчуває великий дефіцит площ зберігання літератури. І тому багато книг перевозять в Хімкінський філіал, але це не проблема, - а справжня проблема в тому, що книги "штабелюють", тобто зв'язують в великі штабелі, і, звісно, поки вони так зберігаються, вони втрачені для читачів. Ще одна частина українських книг зосереджена в «спецхрані», нині Відділ Російського Зарубіжжя [6, с.61-62].

Внаслідок важкої, інколи виснажливої роботи в 1992 - 1915 роках у спільній співпраці Українського державного університету міста Москви з Російською державною бібліотекою, Посольством України в РФ було організовано та відкрито декілька виставок, перша 400 - літню з дня народження гетьмана України Богдана Хмельницького, яка показала учасникам всі українські середньовічні старожитності з Російської державної бібліотеки міста Москви та Кремлівського державного історичного музею де і сконцентровані всі українські козацькі старожитності, які і були продемонстровані, та фрагментарно досліджені вченими Українського державного університету міста Москви, вперше за всю багатомісячну історію Росії завдяки тому, що президент РФ Борис Єльцин внаслідок підписання договору між Україною та Росією в 1997 році, вперше і в останнє за всю історію взаємовідносин України та Росії, вирішив її показати президенту України Леоніду Кучмі в 1997 році. Слід наголосити, що під так званим "Переяславським документом", який фальшиво рекламувався в епоху СРСР, було тільки два підписи двох куплених Московським царем за гроші, козацьких полковників і все... Ось і все... Цей "Переяславський документ" був в перше і в останнє показаний українцям і у автора цього дослідження після його перегляду і пустоти, зразу ж розвіявся міф про Переяславську раду... та зраду гетьмана Богдана Хмельницького, всі гетьманські клейноди теж були виставлені за склом з сигналізацією в Кремлівському історичному музею міста Москви... [5, с.62-66].

Другу велику виставку документів Українським державним університетом м. Москви було організовано до 130 - літню від дня народження видатного українського історика, першого президента України (1866 – 1934рр.) [4, с.34 - 42].

В прес - релізі другої виставки, зокрема наголошувалось, що з 1912 по 1917 роки і з 1930 по 1936 роки М.С. Грушевський проживав у Москві, як один із засновників та член редколегії журналу "Украинская Жизнь", а з 1930 року, як академік АН СРСР займався науковою роботою в області історії, археографії, літературознавства, фольклористики, етнології. М.С. Грушевський являвся автором більше 2000 друкованих наукових праць з питань української історії, літератури [4, с.11 - 28].

Дана виставка запропонувала всі його книги із фондів Російської державної бібліотеки міста Москви. Основна тема виставки - історія життя, науково - громадської діяльності, біографічні видання, видання української діаспори. Всього на виставці було виставлено більше 200 книг на українській, російській, англійській, німецькій, польській та інших мовах народів світу.

На виставці виступили представники Російської Державної Бібліотеки(РДБ), Посольства України, ректор Українського державного університету міста Москви, голова Українського Історичного Клубу міста Москви Віктор Ідзьо наголосивши на тісній співпраці з РДБ, Посольством України в РФ запропонував відкрити меморіальну дошку М.С. Грушевському на будинку в якому проживав М.С. Грушевський у Москві, а присутнім на виставці російським та українським вченим з Російської Академії Наук, та її гуманітарних наукових закладів, зокрема Інституту Слов'янознавства та Балканістики, Московському державному університету, провести науково - культурне вшанування академіка М.С. Грушевського. Слід також наголосити, що "К пятой годовщине восстановления государственной независимости Украины и 130 - годовщине со дня рождения академика, первого президента Украины М.С. Грушевского: Российская Государственная Историческая Библиотека, Посольство Украины в Российской Федерации, Украинский Университет города Москвы, организовали выставку книг из фондов Российской Государственной Исторической Библиотеки - "Украина: Путь из глубины веков" [5,с.62-66].

Українським державним університетом міста Москви та Посольством України в РФ було складено "Каталог книг виставки "Украина: Путь из глубины веков" из фондов Российской Государственной Исторической Библиотеки "(август - сентябрь 1996). Слід наголосити, що окрім видань українських вчених істориків, філологів, літераторів та мистецтвознавців, до "Каталогу" ввійшли і стародруковані

видання, опис яких підготував для звіту в Міністерство Закордонних Справ України заступник культурного радника Посольства України в РФ В. Крикуненко [1, с.4 -11].

Наголосимо тільки, що це старожитності, які, як виразився експерт та голова Вченої Ради Українським державним університетом міста Москви доктор історичних наук Борис Тимошук: ”включають багато пам’ятників української науки та культури, що здавалось ось уже давно були втрачені для української науки та культури. Слід наголосити, що їх виявив в спец-храні ректор УУМ, голова Українського Історичного Клубу міста Москви Віктор Ідзьо, який наголосив, що їх наукова розробка тільки починається...” [7,с.2 - 3].

Подаємо перелік виявлених українських стародруків в “спец - храні” Московської Історичної Бібліотеки по містах та роках їх видань:

Київ:

- 1.П.Беринда “Лексикон славянорусский и имен толкование”. - Киев, 1627 г.
- 2.”Преподобного отца нашего аввы Дорофея Поучения”. - Киев, 1628 г.(2 примірника).
- 3.”Преподобного отца нашего Дорофея поучения”. - Киев, 1628 г.
- 4.”Служебник литургий святых Василия и Иоанна Златоуста”. - Киев 1629.(Львівська бібліотека).
- 5.”Квангелие учительное”. - Киев, 1637.
- 6.Иоанникий Галятовский “Ключ разумения”. - Киев, 1659 г.
- 7.И.Гизель “Мир с Богом человеку”. - Киев, 1669 г.(2 примірника).
- 8.Лазар Баранович ”Труды словес проповедных”. - Киев 1674 г.(2 примірника).
- 9.Нестор “Патерик или отечник Печерский”. - Киев, 1678 г.
- 10.Нестор, Симон, Поликарп “Патерик или Отечник” 2-е изд. - Киев, 1678 г.
- 11.”Полустав или Правило ичстинна жития христианского...”. - Киев, 1691г.
- 12.”Новый завет Господа нашего Иисуса Христа и при нем Псалтырь”. - Киев, 1692 г.
13. “Акафисты веседмичные “. - Киев 1692 г.
- 14.”Новый завет с псалтырью”. - Киев, 1692 г.(2 примірника).
- 15.Архимандрит И. Гизель “Синописис или краткое собрание от разных летописцев о начале славянороссийского народа и первых князьях богоспасаемого”. - Киев, 1714.г.

Львів:

- 1.Львівська міська книга. (На готично-ланиській мові). - Львів, 1386 рік.
- 2.”Аделфлис. Грамматика доброглаголивого единославянского языка”. - Львов, 1591 г. (Львівська бібліотека).
- 3.Иоанн Златоуст “Книга о священстве”. - Львов, 1614 (Бібліотека Василіан у Львові).
- 3.”Анфологион, сиречь цветослов, или Трефолог”. - Львов, 1638 г.
- 4.”Деяния апостольские”. - Львов 1639 г. (2 примірника).
- 5.”Триодь цветная”. - Львов, 1642 г.
- 6.”Требник”. - Львов, 1645 г.

Острог:

- 1.Василий Великий “Книга о постничестве”. - Острог, 1594 г.

На виставці були представлені всі, близько 62 наукових праць академіка М.С. Грушевського, які були видані в Москві та Санкт - Петербурзі, і які яскраво характеризують російський період життя та діяльності українського вченого та першого президента Української держави... [8, с.2 - 3].

Слід наголосити, Українські фонди, Московської Історичної Бібліотеки досить великі.

Усі вони розподіляються так, що дізнатися про усі українські фонди практично неможливо. Є спеціальні сховища де розміщуються рідкі книгозбірні, доступ до яких ще до недавня був заборонений. Як наголошує в своїх науково-експертних висновках доктор історичних наук, Б.О. Тимошук: “Ось власне у ці напівсекретні відділи і звернули свій напрям пошуків вчений В.С. Ідзьо. Слід зауважити, що вчений В.С. Ідзьо ось уже 20 років працює у центральних бібліотеках міста Москви і є унікальним фахівцем, можна сказати єдиним, який добре знає усі їх надбання. Тому він вирішив не зупинятися на тих фондах які йому були відомі раніше, а розпочати пошук рідких книг для виставки у спецфондах, закритих книгозбірнях, у які раніше не можна було потрапити простому смертному. Шлях у пошуках привів вченого В.С. Ідзьо у відділ рідких українських книг, які ведуть тут свій відлік згідно свідчень спецкаталогів починаючи з XII-XV, XVI-IX і XX століть. Внаслідок вивчення, щоправда не всіх каталогів, вчений В.С. Ідзьо прийшов до висновку, що Історична Бібліотека міста Москви, вірніше її «спец-хран» має фонди, які були вивезені з

України внаслідок ліквідації Київської митрополії в XVII-XVIII століттях, Української Греко-Католицької Церкви в XX столітті” [7,с.4 - 6].

У своїх науково-експертних висновках Б. Тимошук наголошує: ”Дослідження книг XIV-XIX століть на яких стоять стародавні штампи Львівських книгозбірень, герби київського митрополита Петра Могили, Андрея Шептицького, отців Василіан, і книгозбірень яких внаслідок вилучення немає у Львові і Києві і других містах України, вченим В.С. Ідзьо було встановлено, що книги ці раніше були у особистій бібліотеці митрополита Андрея Шептицького, зокрема Львівська міська книга 1386 року, о.о. Василіан. Решту рідкісних книг належали Київській і Острозькій Академіям, були святинями із особистих бібліотек князів Вишнівцевських та князя Костянтина Острозького і других політичних і культурних діячів України. Без сумніву, що цим книгам, наголошує доктор історичних наук. Б.О. Тимошук, немає ціни. Більшість із них в Україні зараз взагалі немає. Можна припускати, що вони були із власної бібліотеки митрополита Андрея Шептицького, яка внаслідок ліквідації Греко-Католицької Церкви у 1946 року потрапили до Москви. Унікальні книги XVI-XVII століть є надзвичайною рідкістю. Усі вони видані у Львові, Острозі, Києві у XVI-XVIII століттях. На багатьох книгах стоять означувальні вказівки, що вони вивезені із Львова у 1946 році на “збереження до Москви” [7,с.4 -7].

Таким чином, внаслідок клопіткої праці в рамках ювілейної виставки ректору Українського державного університету міста Москви, голові голови Українського Клубу міста Москви, вченому В.С. Ідзьо удалось віднайти рідкісні книгозбірні книг Київської митрополії XVI-XVIII століть, книги Української Греко-Католицької Церкви XVIII-XX століть, і українських громадських і політичних діячів, які, як нам здавалось, були втрачені. Можна з певністю сказати, що особисті бібліотеки, архіви Київської митрополії XVI-XVIII століть, не згоріли в кінці XVIII століття, вони таємно вивезені до Москви. Також тут є бібліотека митрополита А. Шептицького, бібліотека о. о. Василіан, сліди яких пропали у 1946 році. Всі ці українські реліквії віднайдені, вони у Москві у спецфондах Історичної Бібліотеки, Російської Державної Бібліотеки, спец-фондах бувшого КДБ (сьогоднішнього ФСБ), потрапити у які ще не можливо, тому, що українські фонди, наприклад, Російської державної Бібліотеки, уже 20 років «заштабельовані», і можна тільки догадуватися, які фонди і українські книгозбірні у собі вони утаюють. Екземпляри з їхніми штампами, клеймами були представлені на виставці [7,с.34 - 42].

З своїми пошуковими відкриттями В.С. Ідзьо ознайомив Посольство України, культурних, наукових російських і українських діячів. Виставку, влаштовану УІК, відвідали чільні культурні і наукові діячі Москви, Українського Посольства, а також гості Українського Історичного Товариства з Америки, яких очолював дійсний член Українського Історичного Товариства Америки, Української Вільної Академії, Наукового Товариства ім.Шевченка Нью-Йорка, доктор мовознавчих наук, професор Ютського університету (США) п. Б.Г. Чопик. Слід зауважити, що відкриття Голови УІК В.С. Ідзьо широко транслювали російські засоби масової інформації (2,4 ТВ програми, Відкрите Радіо, Радіо Росія тощо). Відкриття вченого ректора УУМ, голови УІК В.С.Ідзьо стало причиною того, що в рамках виставки гості із США теж мали можливість, очевидно уперше, заглянути у найсекретніші «спец-храни» Історичної Бібліотеки. Великі книгозбірні невідомих досі книг по україністиці вразили їх. Тому в рамках виставки було схвально прийнято пропозицію продовжити подальший пошук українських книгозбірень у Москві [7,с.34 - 42].

У зв'язку із цим на святкуванні Незалежності України, на засіданні УУМ та УІК було зачитане привітання і подяку за науково-дослідну роботу від президента України Л. Кучми. Текст послання президента України Л. Кучми було вручено ректору УУМ, голові УІК В.С. Ідзьо у Посольстві України в РФ радником з питань культури та освіти посольства В.Г. Крикуненком. На наступному урочистому вечорі, який проходив у Посольстві України в РФ присвяченому пам'яті М.С. Грушевського і у якому приймав участь і ректор УУМ, голова УІК, В.С. Ідзьо був вручений лист-подяка від посольства України в РФ, за активну участь у святкуванні 5-ї річниці з дня відновлення Незалежності України і 130 - річниці від дня народження академіка, першого президента України М.С. Грушевського, а також за формування виставки «Україна - шлях із глибини віків...».

У зв'язку з науковими своїми напрацюваннями УУМ та УІК м. Москви висловлює подяку президенту України, Посольству України, запросили усі науково-дослідницькі організації України, які спеціалізуються по проблемах Української історії та Української культури до активної співпраці з УУМ та УІК” [8,с.1 - 2].

Все це дало підставу президенту України Леоніду Кучмі особисто скласти подяку ректору, професору УУМ, голові УІК міста Москви Віктору Ідзьо, яка була вручена на урочистому засіданні в Посольстві України в РФ послом України в РФ В. Федоровим [9,с.1 - 2].

Сукупність науково-освітніх досягнень дала можливість УУМ та УІК клопотати перед московською владою встановлення меморіальної дошки на пошану академіку М.С.Грушевського в Москві на будинку де він проживав у Москві... [5, с.62-66].

Поважні нагороди Української держави надихнули вчених УУМ та УІК на подальші дослідження бібліотек та книгозбірень та архівів в Москві.

Досліджені архіви дають право наголошувати, що із виявлених скарбів епохи Руси-України, які ще в XII столітті попали на північні території, в першу чергу треба назвати ікону Вишгородської (Володимирської), яка - зараз зберігається в Третьяковській галереї. Цей образ за легендою намальований свангелістом Лукою і перевезений у Русь-Україну із столиці візантійської імперії Костянтинополя. Князь Ростово-Суздальської землі Андрій Боголюбський, зруйнувавши Київ і переїхавши з Київського Вишгорода до Володимира на Клязьмі, взяв з собою і ікону, яка у 1164 р. була встановлена в Кадетському Успенському соборі, і перебувала в ньому 230 років. В 1395 роках, в часи монголо-татарського панування урочистим хресним ходом ікона була перенесена до Москви [1,с.59-61].

Географію розповсюдження ікон українського письма на території Росії можна простежити на таких прикладах. В Третьяковській галереї в Москві зберігаються ще ряд ікон, виконаних українськими майстрами. Серед них такі:

1. Богоматір Велика панагія(Оранта), XII ст. із Спаського монастиря в Ярославлі.
2. Благовіщення XII ст. із Юр'євського монастиря у Новгороді.
3. Спас Нерукотворний XII ст. із Успенського собору Московського Кремля.
4. Дмитрій Солунський XII ст. із Успенського собору в Дмитрові (Московська область).
5. Моління. Архангел Михаїл, Спас Еммануїл, Архангел Гавриїл. XII ст. із Успенського собору Московського Кремля.
6. Успіння. Кінець XII - поч. XIII ст. із Десятинного монастиря поблизу Новгорода.
7. Миколай зі святыми на полях. XII-XIII ст. з Новодівичого монастиря в Москві.
8. Печерська Богоматір. XIII ст. із Успенського монастиря поблизу Брянська.
9. Петрівська Богоматір. XIV ст. Місце надходження не зазначено. Ікона "Георгій-воїн"(XI-XII ст.) знаходиться в Успенському соборі Московського Кремля[1,с.59-61].

Іншим шляхом потрапили до Москви мозаїки Михайлівського Золотоверхого монастиря, який за вказівками більшовицьких лідерів із Кремля був зруйнований у 1934-1935 роках. Цей акт вандалізму не має рівного і історії людства. Михайлівський Золотоверхий монастир був заснований у 1108 р. онуком Ярослава Мудрого Святославом Із'яславовичем на місці Дмитрівського монастиря. 1108-1113 роках в ньому споруджено Михайлівський Золотоверхий собор, стіни якого були прикрашені мозаїками і фресками. Після зруйнування собору частина мозаїк і фресок була передана на зберігання до Софіївського собору. Мозаїка "Дмитро Солунський" і верхня частина фрески-фігура Самуїла-відправлені на збереження до Третьяковської галереї в Москві [1,с.59-61].

Зараз урядом України відбудовано Михайлівський Золотоверхий собор. Тому і мозаїка, і фрески, і документація будуть конче потрібні. Тут не йдеться про повернення Росією цих цінностей. Це питання дуже складне. В крайньому разі йдеться про їх використання на договірних початках при відбудові та реставрації знищеного пам'ятника. В Москві перебувають і створені у Києві шедеври рукописної книги "Остромирово Євангеліє"(1056-1057 рр.) та "Ізборник Святослава"(1073-1076), Галицьке Євангеліє 1144р., Холмське Євангеліє 1253 р. Із українських стародруків - "Апостол", надрукований Іваном Федоровим у Львові 1574 р., та "Пересопницьке Євангеліє" [1,с.59-61].

Одним із пам'ятників образотворчого мистецтва, пов'язаних з історією України, є плита над могилою гетьмана Петра Дорошенка, 310-річчя від дня смерті якого виповнюється в 2007 році. Вона знаходиться в селі Ярополець Волоколамського району в 135 км. від Москви. Гетьман був похований в дерев'яній церкві, яка через деякий час була знесена за старістю. Упорядкування могили Дорошенка і установка надгробної плити були зроблені за вказівками українця Дмитра Ростовського (Туптала). Після знесення церкви могила опинилася під відкритим небом. Потім над нею був споруджений дерев'яний дах, який зображено на малюнку в "Истории Малой Росии" Бантиш-Каменського. В середині XIX ст. над могилою споруджена цегляна каплиця. В 1903 р. її відвідали Гіляровський і Яворницький. В музею архітектури ім. Щусева автор розшукав фотографії каплиці, зроблені в 30 роках і під час війни. Каплицю було розібрано на цеглу в

кінці 60 років. Могила гетьмана знову перебуває під відкритим небом біля автобусної зупинки. Сьогодні потрібно на урядовому рівні вирішити питання про приведення могили в належний порядок[1,с.59-61].

Джерельна українська база Москви обширна і багатогранна, це архіви, музеї, бібліотеки світового рівня. Велике значення має той факт, що багато джерел ХХ століття з I та II Світових воєн, як і тематичні архіви УСС, УГА, УПА, із спецфондів передано до фондів, які сьогодні внаслідок віроломної агресії путінської РФ, зухвалої та підступної окупації Криму та частини Донбасу, знову для українських вчених закриті...

У висновок наголошу, що сьогодні, всі відкриті та вже відомі архівні джерела треба максимально використати для подальшої розробки українських перспективних наукових досліджень на джерельній базі з раніше засекречених та надзвичайно таємних архівів міста Москви, які для України внаслідок віроломної агресії та війни РФ в Україні, набувають все більшої глобальної наукової та освітньої актуальності [1,с.59-61; с.62-66; с.61-62] - наголосив у висновок обговорення свого дослідження «Українські наукові, культурні та архівні цінності в бібліотеках та архівах Москви» - завідувач відділу «Християнська історія», зжавіжувач Кафедрою українознавства, директор Інституту Східної Європи, головний редактор наукового журналу «Українознавець» доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Забочень Михайло. Московська Україніка. Образотворче мистецтво. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М.,2007. - Т.ХІІ.
- 2.Ідзьо Віктор. Українці в Російській державі. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 1997. - Т.І. - №1.
- 3.Ідзьо Віктор. "Украинская жизнь"- культурний, науково - просвітницький, політичний орган українців Москви та Росії 1912 - 1917 років. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 1997. - Т.І.- №1.
- 4.Ідзьо Віктор. Українська діаспора в Росії. Історія, наука, релігія. - Львів "БАК". - 2002, 304с.
- 5.Ідзьо Віктор. Науково - культурні заходи вшанування Михайла Сергійовича Грушевського ініційовані Українським Історичним Клубом в Москві. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2009. - Т. XIV.
- 6.Шевченко Катерина. Українська література в фондах Російської державної бібліотеки. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2007. - Т.ХІІ.
- 7.Тимошук Б.О. Останні напрацювання Українського Історичного Клубу. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 1997. - Т. - №6.
- 8.Українська Історична Газета в Росії. Друкований орган Українського Історичного Клубу. - М., 1996. - №1.
- 9.Українська Історична Газета в Росії. Друкований орган Українського Історичного Клубу - М., 1997. - №3.